Бојан Јовановић

МНОГОЛИКА ЛИЦА ЗЛА

Да ли је зло антрополошка константа човека или је ситуационо, друштвено или генетски условљено? Која је разлика између индивидуалног и колективног зла? Шта је естетизација злостављања? Који су облици индивидиуалноог и колектиовног зла или злостављања од стране физички и статусно јачег над слабијим појединцем или светских велесила над војно слабијима, економски сиромашним а природним ресурсима богатим земљама? Какав је однос добра и зла, ко побеђује у њиховом сукобу..., питали смо, између осталог, антрополога и етнолога Бојана Јовановића, аутора књига: *Дух паганског наслеђа, Антропологија зла* и *Антропологија – човек и зло*.

КОРАЦИ: Бавили сте се људским злом. Шта је зло у антрополошком смислу?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Зло је релациони појам и значењски дефинисан у односу на супротност која представља добро. Иако се сматра да постоји и на нивоу мисли, помисли и погледа, зло се првенствено манифестује у непосредној човековој активности којом се другоме чини неправда и наноси велика штета. Са становишта оног који због сопствених интереса и непосредне користи другог пљачка, силује и убија, зло се релативизује и проглашава добрим. Та релативизација зла постоји од давнина у оквиру паган-

ског морала којим чланови једног племена одређују добро као убијање, пљачкања и поробљавање припадника другог племена, а зло када им припадници тог непријатељског племена учине то исто. Данас се та релативизација исказује у двоструким политичким стандардима којима велике силе и моћни војни савези врше агресију према мањим и слабијим државама и народима. Интерес одређује да се и највећи злочини, попут прошлогодишњег израелског геноцида над Палестинцима у Гази, не именују адекватно. Иако се, дакле, зло може са одређеног моралног становишта релативизовати, оно се етички адекватно одређује великом штетом и болом који се наноси људима.

КОРАЦИ: Из коī дела или делова и слојева људскоī бића ниче зло?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Човек није само свесно и рационално, већ и несвесно и ирационално биће. Показује се да његова свест и знање о добру и злу нису довољни да га спрече да чини зло које је последица ирационалних поступака условљених продором несвесног. Међутим, несвесно је само један аспект узрока зла, када се оно манифестује као импулсиван чин којим се човек ослобађа свог негативитета, јер се оно чини првенствено као свесна активност којом се остварује идеја и развијен план негативног односа према другом. Због немогућности да се одмах реализују, идеје и планови о злу се потискују, али у том статусу представљају психолошку и идејну припрему појединца да их у повољним околностима несвесно оствари.

Моћ свог свесног и рационалног деловања човек је исказивао како способношћу контролисања природних импулса и њиховим адекватним социо-културним легитимним ослобађањем, тако и могућношћу да свесно чини зло. Покретачи колективне агресије знају да је страх од реалног или фиктивног напада других, снажан мотив за мобилизацијом чланова колектива који обманути да су угрожени од других крећу у рат против њих. Они који би се супротставили мобилизацији, оптужују се за недостатак патриотизма и увећања опасности од пораза и поробљавања. Тај механизам функционише успешно код свих народа, па иако њихови припадници већином не воле рат, јер у њима највише и страдају обични људи, они крећу у

рат као жртве обмане од стране својих политичара. Данас се тај механизам настоји да примени и у земљама западне Европе, чији лидери у мобилизацији свог становништва за сукоб са Русијом наглашавају опасност од ове државе која им наводно прети агресијом.

КОРАЦИ: Шта током живота храни и развија зло у човеку?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Неоствареност својих потенцијала, креативна непотврђеност и идентитетска неизграђеност узроци су личног незадовољства и фрустрације које генеришу љубомору, пакост и злобу, што мотивише агресију и деструктиван однос према другоме. Други се доживљавај као сметња самопотврђивању како на индивидуалном, тако и на колективном плану. Велики злочини су последица индоктринације да су и други народи сметња у самопотврђивању. За Немце су то били првенствено Јевреји, а за Хрвате Срби над којима је у време НДХ извршен најстрашнији геноцид у историји. Постојећи креативни потенцијал може да се испољи и у негативном виду и искаже великим злочином. Имамо ли у виду тај капацитет за самоостварење, онда уочавамо да у различитим околностима он може да добије и различите видове: као добро или као нешто лоше. Зло које се чини мотивисано је животном несигурношћу, осећањем угрожености и фрустрације, и тада човек пројектује и испољава свој негативитет према другом.

У негативном аспекту човекове личности, оличеном његовом сенком, препознаје се топос у којем се напаја и развија потенцијал за чињење зла. Зато је познавање те тамне стране своје личности, не само најбољи начин разумевања мрачне стране других људи, већ и најефективнији метод контроле сопственог негативитета као превентиве од његовог свесног или несвесног испољавања и чињења зла.

КОРАЦИ: Да ли је зло иманентно човеку или је латентни потенцијал који не мора да се развије?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Историјски гледано, имајући у виду да су странице људске историје исписане крвљу, могло би се рећи да је зло иманентно човеку. Али, с обзиром на

то да он ствара околности у којима се потврђује, показује се да се његов негативни потенцијал може контролисати и да је свест о последицама учињеног зла у виду предвиђених законских казни снажна превентива од чињења зла. За многе су та превентивна упозорења слаба препрека да се не изврши намераван злочин. Такво зло треба разликовати од оног непланираног, испровоцираног, несвесног, па се сходно томе и разликују појединци који су и сами изненађени оним што су учинили од оних који свесно и плански изврше злочин.

Разлика између њих је у томе што је у животу појединца учињено злодело само епизода о којој он има критичку свест, и настоји покајањем и искупљењем да се ослободи осећања греха, док је у злочинаца то пракса која даје одређено обележје његовом идентитету. Наравно и злочинац се може покајати и затражити опроштај од своје жртве. Грех се прогања и не толерише, а грешнику се он опрашта и након његовог покајања, превазилазећи тамну епизоду свог живота, он постаје слободан и способан за нови живот.

КОРАЦИ: Колико је зло генетски условљено, типом личности или карактера?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Утврђено је да постоји одређен тип психопатских личности који без довољно саосећања лако другима чине највећа зла. Иако датост одређених црта личности генетски условљава њен развој, не значи да ће се она и развити у том смеру и потврдити злочином. Повољне социокултурне и духовне околности могу пресудно утицати на њен потпуно другачији развој, као што и неповољне прилике могу од појединца без генетских предиспозиција створити злочинца.

КОРАЦИ: Постоје ли генетске убице чије зло је независно од менталног здравља, интелигенције, васпитања, непосредног окружења и друштвених прилика?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Рендгенски снимци мозга масовних убица и силоватеља показују да је њихов чеони део различит од тог дела мозга нормалних људи. Недовољна структуираност тог дела мождане масе указује на њихову хендикепираност, односно немогућност контроле

испољавања агресивног понашања према другима који су само средство задовољења њихових нагона као начина самопотврђивања.

КОРАЦИ: Различити облици индивидуалног насиља су видови испољавања људског зла. Сваки од њих је атак на личност, квалитет живота човека или на сам живот. Да ли је индивидуално зло примарно усмерено на личност човека или на његов живот?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Зависно од насилника и његовог циља може се атаковати на квалитет човековог живота и на сам његов живот. Када су официри НАТО пакта планирали и започели агресију на нашу земљу, у немогућности да брзо победе нашу војску, која је успешно маневрисала и избегла да буде поражена, кренули су да бомбардују цивиле и цивилне објекте. У том рату против цивила, успели су да нам начине велико зло, убију стотине невиних људи, направе штету од преко сто милијарди долара и бацањем бомби са осиромашеним уранијумом узрокују енормно увећање канцерогених обољења на овом подручју. Међутим, када су видели да нису успели војнички да победе нашу војску, осећање пораза су исказивали гневним захтевом да поубијају наше генерале. Оно што нису успели на бојном пољу, настојали су потом да остваре у монтираним судским поступцима и драконским осудама наших официра, светећи им се за њихову успешну одбрану своје земље.

КОРАЦИ: Који су данас најчешћи, видљиви и мање видљиви облици насиља човека над човеком?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Најчешћи вид насиља који човек врши над другим човеком је социјално и економско, који је узрок психолошких конфликата и насиља у породици. Постоји условљеност између материјалне несигурности људи, који немоћни, без одговарајуће синдикалне одбране и државне заштите, своје незадовољство испољавају у породици у којој су жртве обично жене, као физички слабије. Сагледан у контексту моћног система коме свесно и несвесно служи, немоћан да га доведе у питање и промени, тај насилник је његов логички производ. Будући да систем, попут неолибералног капитализма,

ствара у њему негативитет, он своју агресију не усмерава према узрочнику свог незадовољства, већ је помера ка немоћнијима и слабијима од себе.

Насиље над женама у данашњем патријархалном свету, у којем дневно страда више од сто тридесет њих, узроковано је, како утврђује и Франсоаз Версеж у својој *Феминистичкој теорији насиља,* управо таквим нехуманим, неправедним и експлоататорским системом у којем људи живе и раде. Како своје незадовољство не могу да изразе на узрочнику тог свог незадовољства, своју агресивност мушкарци испољавају у породици према женама. Иако, дакле, у том насиљу страдају жене, неадекватно је ту појаву називати фемицидом, јер се оне не убијају зато што су жене, већ у међуљудском конфликту испаштају зато што су слабије.

После успешне емоционалне везе са особом супротног пола, мушкарац не склапа брак нити почиње партнерски однос да би убио своју супругу или партнерку. Зато је скандалозно не само жртве агресије неадекватно називати, већ и проналазити узроке у националној традицији и наводном обреду убијања старих, познатом као лапот. До које је мере изражено то непознавање говоре резултати научних истраживања према којима такав обред није никад постојао у српској традицији, јер није потврђен ни једним археолошким, историјским или етнолошким доказом. Фасцинантна прича о овом обреду, чије је буквално тумачење довело до стварања својеврсног научног мита о убијању старих, није његова евокација, већ фиктивна творевина са јасном етичком поруком строге забране таквог односа према старим члановима заједнице.

КОРАЦИ: Да ли је намера да се лично зло не тумачи као лична аґресија, већ спољашњим утицајима и разлозима?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Зло се настоји да прикрије, а његово естетизовање формом која је задовољавала човекову потребу за добрим (јер му је одувек било лакше да добро изгледа уместо да стварно буде добар), анестезирала је његову моралност која у тој привидној и симулираној доброти није видела ништа спорно. Тако се и данас популарише еутаназија, као идеологија смрти, којом се људи опчињавају и постају спремни да у контролисаним и естетизованим условима прекрате себи живот, као начин решења

актуелних животних проблема. Под улепшаном формом асистираног самоубиства у том злу учествују и лекари, као лиценцирани еутаназери, који би, према етичком кодексу оличеном Хипократовом заклетвом, требало да буду на страни добра и помоћи људима да живе, а не да се усмрћују и пре времена умиру.

КОРАЦИ: За разлику од индивидуалног, друштвено зло је колективно, и то обострано. У појединим историјским тренуцима и друштвеним ситуацијама, током међудржавних ратова или националних, верских или политичких сукоба унутар исте друштвене заједнице, зло постаје колективна појава. „Уништавање живе људске силе" непријатеља основни је циљ и нападача и нападнутих. А сукоба је било од племенских заједница до данашњих дана. Да ли је зло условљено тиме што је човек одувек био гладан туђих живота?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Човекова прошлост и пут којим је постао оно што јесте песимистички сенче његову садашњост и будућност. Разлози за овај антрополошки песимизам проистичу из његове еволуције и стеченог негативног искуства које је постало латентни чинилац његовог садашњег идентитета. Треба знати да је homo sapiens формиран и да је постао то што јесте, захваљујући првенствено својој ратоборности и егоизму, тако што је успешно уклонио са животне сцене све ривалске врсте људског рода. Када је елеминисао све друге врсте из рода homo, он је ту агресивност почео да усмерава и према припадницима своје врсте.

Имајући у виду вучју крволочност, човеков однос према другим људима одређен је познатом римском изреком „homo homini lupus est", односно „човек је човеку вук". Међутим, вук је крволочан првенствено према припадницима других врста и то због сопственог опстанка да би се прехранио, док је човек такав према припадницима своје врсте. Наравно да се вукови међусобно боре, али само када треба да се изабере вођа чопора. Тада настане окрутна борба између мужјака, а када поражени погне главу и потури свој врат, победник не потврђује своју победу тако што ће га преклати, већ само победничким завијањем објављује члановима чопора да је од тада он њихов неприкосновени вођа.

КОРАЦИ: Током друштвене историје човек је измишљао оруђа и справе за мучење, усавршавао оружје. Трка у наоружању је увек трка смрти против живота, нарочито у рату, када људски живот најмање вреди, а смрт постаје главни циљ. Да ли је борба против живота а за смрт другог, антрополошка константа човека од његовог настанка?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Човеков егоизам и тежња да потчини и уништи другог човека постоји као антрополошка константа која се успешно прикрива лицемерним хуманизмом. Други као опасност, јер се у њему пројектује сопствена негативна агресивност, настоји се редуковати и неутралисати. У познатим речима европских колонизатора Америке, оличених у каубојима, „само мртав Индијанац је добар Индијанац", казује се однос према онима чију је земљу требало освојити а њих поробити и поубијати. Нису, дакле, освајачи били против живота, већ само против живота оних који су им стајали на путу. Међутим, ценећи свој живот више него живот других људи, нису схватали да је вредност живота у његовом плуралитету, могућности различитог испољавања као услова његовог постојања, па су због потврђивања свог егоизма убијањем других били, у ствари, против живота.

КОРАЦИ: Можемо ли у веку глобализације и остварене Маклуанове глобалне села говорити о глобалном злу моћних земаља над неразвијеним сиромашним земљама?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Управо је америчка војна интервенција у Венецуели, 2. јануара 2026. године, потврда већ уобичајене праксе моћних земаља да због сопствених интереса нападају, поробљавају и колонизују мале и слабе земље. Напад на ову државу и отмица њеног председника дуго су припремани, јер су оптужени за наводно бављење нарко трафикингом, којим је угрожена безбедност САД. Будући да је Венецуела богата управо оном врстом сирове нафте која је потребна прерађивачкој индустрији САД, успостављање контроле над изворištима тог „црног блага" је главни мотив агресора да над њом изврши овај напад. Имамо ли у виду да су, не тако давно, према идентичном сценарију, нападнуте нафтом богате Либија и Ирак – лажно оптужене, као што се касније испоставило, за терори-

зам, односно поседовање биохемијског оружја за масовно уништавање, онда је јасно зашто се у доба глобализације у Маклуановом планетарном селу зло моћних испољава на неразвијеним земљама.

Важан моменат у том континуитету представља и агресија НАТО пакта на нашу земљу, извршена под лажним изговором угрожених права Албанаца и наводне њихове хуманитарне катастрофе, да би се на Косову и Метохији, као територији Србије, успоставила лажна држава. Под лицемерним изговором заштите људских права и вредности демократског друштва, врше се данас највећа зла у свету, а тај природни принцип право јачег исказан је у познатим Његошевим стиховима „Вук на овцу своје право има, ка тирјанин на слаба човјека". Међутим, то природно право јачега нема људски легитимитет, што се казује следећим стиховима: „Ал тирјанству стати ногом заврат, довести га познанију права, то је људска дужност најсветија". Владање силом и успостављање таквог, на сили устројеног света, супротно је хуманом поретку. Иако, дакле, живимо у свету у којем „сила Бога не моли", неоспорно је да „Бог силу не воли" и да се управо то божанско у човеку буни у тежњи да оспори и порази насилнички, тирански принцип.

КОРАЦИ: Чини се да условима раста моћи без одговорности, расту различити облици насиља домаћих моћника над својим грађанима, нарочито бившим социјалистичким земљама. Као да се потврђују Кундерине речи да је глад за влашћу једина врста глади која никада не може да се утоли?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Тежња ка моћи и освајању власти један је од најјачих мотива човековог самопотврђивања. Код појединаца у сенци тог доминантног мотива остају други мотиви везани за стваралаштво, статусно потврђивање и задовољење нагона. Показало се да са годинама, за разлику од других нагона, попут сексуалног, тежња ка моћи се не смањује. Имајући у виду јачину те мотивације, моћ и власт су праћени и највећим искушењима од злоупотребе, па се у том смислу и поставља питање како контролисати власт и спречити њено изопачивање. Та глад не само што се не може утолити, већ се неспреченим злоупотребама само увећава.

КОРАЦИ: Супротност злу је добро. Да ли је доброта, као врста љубави, иманентна човеку или је она божанско у њему, семе божје љубави којом је он шири према другима?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Иако је наше рођење трауматичан чин, доласком на свет доносимо животни и емоционални потенцијал љубави. Живот као добро дарује нам способност да волимо и љубављу потврдимо његову божанску суштину. Љубав, као оличење божјег принципа апсолутног добра, јача је од свих животних тешкоћа и невоља којима смо повремено изложени. Зато је потребно само адекватно применити то начело у решавању проблема и уверити се у моћ љубави. Данас се суочавамо са бројним индивидуалним и социо-културним патологијама узрокованим неадекватним човековим односом према потенцијалу љубави, као највећем изазову за потврђивањем његове хуманости чињењем добра. Међутим, у том процесу самопотврђивања, он подлеже разним искушењима и несвесно и свесно чини и оно што уместо позитивног има негативан етички предзнак.

Потенцијал љубави није свакоме подједнако дат, а неко је чак и ускраћен да га има – али од посебне важности су животне околности и васпитање од којих зависи како ће се и да ли ће се уопште он развити и адекватно остварити. Претпоставке тог остварења формирају се у најранијем добу, па је веома значајно да тај период не буде обележен хендикепирајућим траумама, већ да је у знаку стварања позитивних карактерних црта битних за формирање човекове кохерентне и зреле личности која само таква може адекватно да реализује божански потенцијал да искрено воли.

КОРАЦИ: Да ли је доброта иманентна човеку или се добрим постаје кроз васпитање, образовање, личну тежњу да се буде бољи и лични живот учини срећнијим?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Показује се да волети није само спонтан процес, попут заљубљивања, већ животно умеће које се учи и које у самодоследности показује потребну снагу. Вредност среће и задовољства исказује се способношћу осећања љубави које се негује добротом због другог. Права истина о љубави се обзнањује искреним давањем, самоодрицањем и саможртвовањем којим се добија оно до

чега се не може доћи ни на који други начин. Зато се само у односу на љубав успоставља права хијерархија вредности и увиђа значај свега другог што се жели имати.

Примењујући принцип љубави као сопствено животно начело морално се усавршавамо и постајемо бољи. Имајући слободу, можемо се понашати и другачије, али тиме сносимо одговорност за неизвршавање моралног императива израженог у пословици да уколико не постанемо бољи, постајемо гори, а тада смо ближи подлегању свим искушењима које нас одводе на животне странпутице.

КОРАЦИ: За разлику од многоликог зла које напада живот и стреми смрти – свака врста доброте слави живот, осветљава његову вредност, испуњава његове тренутке љубављу. Зашто зло доминира над добротом, или: зашто је човек шкрт у доброти а на злу баш не шкртари?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Илузија је да је зло, зато што привремено преовладава и побеђује, јаче од доброте. Оличавајући божанско и људско добро, животно постојање човека садржи велики потенцијал позитивног етичког потврђивања. Иако је осенчен и могућношћу негативитета, који повремено доминира људским понашањем, тај потенцијал из не само поменутих, већ и из многих других разлога се не остварује. Уколико на прави начин разумемо најпре Еурипидов увид у човекову природу да његово знање о разлици између добра и зла не утиче битно на њега да чини зло, а потом и речи апостола Павла да човек не чини добро које жели, већ чини зло које не жели – онда можемо схватити зашто у његовим поступцима зло преовладава над добрим. Када су пре два миленијума својим греховима нарушили животни поредак и угрозили сопствено постојање, људи су спасени искупљујућом жртвом Божјег сина. Исусов вапај са крста оцу, зашто га је оставио, био је предсмртни крик чији овоземаљски болни ужас претходи његовом васкрсењу. Трагично је што након тог догађаја није завршен период човековог злочињења, већ је започела епоха у којој ће зло обележити његову историју.

Процес човековог данашњег самооспоравања дубоко је условљен његовим дотадашњим односом према темељним вредностима, а губљење моралних оријентира и релативизација добра и зла има за последицу његово чињење зла у име проглашеног добра којим маскира неморалан начин

остварења сопствених интереса. Узрок данашње цивилизацијске кризе је у увећавајућем раскораку између технолошког напретка и човекове моралне запуштености. Технолошки развој није праћен и човековим моралним усавршавањем и стварањем основе за етичку универзализацију основних хуманистичких принципа. Напротив.

Грешке које родитељи чине са нама, а које и ми чинимо у најранијем добу, формирају нашу личност која уместо да преображава свој негативитет, она га увећава и ослобађа пројекцијом на другог и негативним односом према њему. Човек живи у илузији да познаје себе – али је он себи највећа тајна, јер је често изненађен оним што помишља, што говори и што чини. Позитивни аспект тих изненађења често остаје у сенци оних негативних, изражених у свесним и несвесним тежњама и интересима да се другоме напакости, направи нека штета и учини зло.

КОРАЦИ: И добро је током друштвене историје добило неке институционалне форме у хуманитарним организацијама, установама социјалне заштите, хуманитарним акцијама током верских или државних празника. Помаже се онима чији је живот на граници физичког опстанка. Колико је та врста доброте рефлексија индивидуалне доброте човека, а колико тренутно ублажавање последице уместо укидања узрока немаштине?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Испољавање човековог негативитета провоцира у њему и потребу за самопотврђивањем позитивног етичког потенцијала. Помоћ коју људи пружају једни другима, било кроз постојеће институционалне форме или кроз индивидуалне поступке, доказ је човекове потребе да чини добро. Иако навикавањем на страшне невоље губи потребу да помаже другом, човек, ипак, то чини помажући уроженима. Настојећи да ублажи њихове актуелне невоље, има потребу и да отклони узроке који су довели до њих. Видимо да се након помоћи пружене Палестинцима у Гази, над којима је Израел у вишемесечном рату извршио прави геноцид, настоји да реши њихов животни проблем на овом подручју.

КОРАЦИ: Да ли човек напредује у злу или доброти, или је зла и доброте таман толико да човек и људски род опстану?

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ: Чини се да се свест о доброти институционализовала и да се етички објективно може сагледати однос према злу. Међутим, разни интереси релативизују ове критеријуме, па се прикривеним злом које се чини симулира добро. Иако се на злу не може ништа трајно створити, њега је немогуће уклонити из људског света, јер ће увек бити алтернатива добру у контексту слободе и човековог избора његовог самопотврђивања. Онеспокојава чињеница да тај избор може да буде резултат његове свесне и несвесне индоктринације и да у контексту тоталитарне симулиране слободе, због тежње за сигурним животом, заволи своје ропство. С обзиром да је постао манипулативна јединка која полако губи људска својства, човек је већ припремљен и психолошки препариран да нормализује сваку ненормалност, па и зло да прихвати као добро.

Разговарала Каја Панчић Миленковић